

Date: 7th October-2026

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA TRANSPORT TERMINLARINING
METAFORIK VA METONIMIK SHAKLLANISHI

Ergashova Moxidil Salomiddin qizi

Samarqand viloyati Oqdaryo tumani

47-maktab ingliz tili o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi transport terminlarining metaforik va metonimik yo'l bilan shakllanishi tahlil qilinadi. Metafora va metonimiya nafaqat badiiy nutqning, balki terminologiyaning ham muhim semantik yasash usullaridan biri sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda transport sohasiga oid terminlarning kelib chiqishida inson tanasi, hayvonot olami, kundalik maishiy predmetlar bilan o'xshashlikka asoslangan metaforik ko'chishlar, shuningdek qism-butun, joy-jarayon, vosita-natija munosabatlariga asoslangan metonimik ko'chishlar aniqlanadi. Ikki tildagi kognitiv modellarning umumiyliigi va milliy-madaniy o'ziga xosligi qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: metafora, metonimiya, transport terminologiyasi, kognitiv semantika, semantik ko'chish, terminologik nominatsiya, qiyosiy tilshunoslik.

Annotation: This article analyzes the formation of transport terminology in Uzbek and English through metaphorical and metonymic processes. Metaphor and metonymy are considered not only important semantic mechanisms of figurative language but also significant means of semantic term formation in terminology. The study identifies metaphorical transfers based on similarities with the human body, the animal world, and everyday household objects in the formation of transport-related terms, as well as metonymic transfers based on part-whole, place-process, and means-result relationships. The similarities and national-cultural specificities of cognitive models in the two languages are examined through a comparative analysis.

Keywords: metaphor, metonymy, transport terminology, cognitive semantics, semantic transfer, terminological nomination, comparative linguistics.

Terminologiyani shakllantiruvchi lisoniy vositalar orasida metafora va metonimiya alohida o'rin tutadi. An'anaviy tushunchaga ko'ra, metafora va metonimiya asosan badiiy uslubga xos hodisa sifatida qaraladi, biroq zamonaviy kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan bu ikki jarayon inson tafakkurining universal mexanizmlari bo'lib, yangi tushunchalarni nomlashning eng samarali yo'llaridan biri hisoblanadi. J. Lakoff va M. Jonsonning kognitiv metafora nazariyasiga ko'ra, metafora — bu shunchaki bezak emas, balki bir kontseptual sohani ikkinchisi orqali anglash usulidir.

Transport sohasi texnik xususiyatga ega bo'lsa-da, uning terminologik tizimi ko'plab metaforik va metonimik nominatsiyalarga boy. Buning sababi shundaki, yangi ixtiro qilingan qurilma yoki jarayonni nomlashda til egalari ko'pincha allaqachon mavjud, tanish tushunchalar orqali ish ko'radilar: masalan, avtomobilning old qismi "burun" (nose), orqa



Date: 7th October-2026

oynasi “ko‘zgu” (mirror) deb ataladi. Bu esa transport terminologiyasini nafaqat texnik, balki lingvokognitiv nuqtai nazardan ham tadqiq etish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Maqolaning maqsadi — o‘zbek va ingliz tillaridagi transport terminlarida metaforik va metonimik ko‘chish modellarini aniqlash, ularni tasniflash hamda ikki til o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni qiyosiy yoritishdan iborat.

Metaforik nominatsiya — ikki turli tushuncha orasidagi tashqi yoki funksional o‘xshashlikka asoslangan ma’no ko‘chishi jarayonidir. Transport terminologiyasida metaforik ko‘chishning bir necha turlarini ajratish mumkin.

Antropomorfik metafora (inson tanasi a’zolari asosida): avtomobil “burni” — nose/front of the car, mashinaning “yuzi” — face (grill qismi), rulning “boshi” — steering head, transport vositasining “oyoqlari” sifatida talqin etiladigan g‘ildiraklar. Ingliz tilida ham xuddi shunday model kuzatiladi: bumper so‘zi tanadagi himoya funksiyasidan kelib chiqqan, headlight so‘zida head (bosh) komponenti old chiroqning old qismda joylashganligini bildiradi.

Zoomorfik metafora (hayvonot olami asosida): ingliz tilida jeep, mustang, jaguar, ram kabi avtomobil markalari hayvon nomlaridan metaforik yo‘l bilan olingan bo‘lib, tezlik, kuch, chaqqonlik semalarini ifodalaydi. O‘zbek tilida bu model asosan o‘zlashma sifatida qabul qilinadi, biroq “echki yo‘l” (tor, egri-bugri yo‘l) yoki so‘zlashuv uslubidagi “toshbaqa tezlik” (juda sekin harakat) kabi ifodalarda milliy metaforik model namoyon bo‘ladi.

Predmetga asoslangan metafora: “rul” so‘zining o‘zi boshqaruv vositasi predmeti sifatida keng ma’noda “boshqaruv, rahbarlik” tushunchasiga ko‘chgan (“davlat rulini boshqarish”); ingliz tilidagi “to steer a company” iborasida ham xuddi shu metaforik model kuzatiladi. “Ko‘prik” (bridge) termini nafaqat transport inshooti, balki kompyuter tarmoqlarida “bog‘lovchi qurilma” ma’nosida metaforik ravishda kengaygan.

Harakat-holat metaforasi: “tirbandlik” (traffic jam) termini suyuqlikning siqilib, oqimi qiyinlashishi obrazidan kelib chiqqan (“jam” — siqmoq, ingliz tilida ham food jam, log jam kabi umumiy modeldan foydalanilgan); o‘zbek tilida “yo‘l tiqilib qolishi” iborasi xuddi shu suyuqlik metaforasiga asoslanadi.

Metonimiya — ikki tushuncha orasidagi ichki, real aloqadorlikka (qism-butun, sabab-natija, joy-egasi, vosita-harakat) asoslangan ma’no ko‘chishidir. Transport terminologiyasida metonimik model quyidagi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi.

Qism orqali butunni ifodalash (pars pro toto): “g‘ildiraklar” so‘zi ko‘plikda butun avtomobilni anglatishi mumkin (“g‘ildiraklarni qo‘yish” — avtomobilni harakatga keltirish, ma’lum kontekstlarda); ingliz tilida “wheels” so‘zlashuv uslubida “mashina” ma’nosida qo‘llaniladi (“nice wheels!”). “Motor” so‘zi ba’zan butun transport vositasi o‘rnida qo‘llaniladi.

Joy nomi orqali muassasa yoki tashkilotni ifodalash: “aeroport” so‘zi nafaqat bino-inshootni, balki unda ishlovchi xizmat tizimini ham anglatadi (“aeroport xabar berdi” — aeroport ma’muriyati); xuddi shunday, ingliz tilida “the airport announced” iborasida ham metonimik ko‘chish kuzatiladi.

Vosita orqali jarayonni ifodalash: “transport” so‘zining o‘zi ham vosita (transport vositasi), ham jarayon (tashish jarayoni) ma’nosini ifodalaydi — bu polisemantik-



Date: 7th October-2026

metonimik hodisa hisoblanadi; ingliz tilidagi “transport”/“transportation” soʻzlarida ham xuddi shunday ikki maʼnolilik kuzatiladi.

Marka nomi orqali umumiy turni ifodalash (antonomaziya turi, metonimiyaga yaqin hodisa): rus tilidan oʻzlashgan “Kamaz” soʻzi oʻzbek soʻzlashuv tilida umuman “katta yuk mashinasi” maʼnosida qoʻllanadi; ingliz tilida “Jeep” soʻzi umumiy nomga aylanib, har qanday yoʻlsiz yurar avtomobilni anglatadigan boʻlib qolgan (bunday hodisa deonimizatsiya deb ham yuritiladi).

Sabab-natija munosabati: “tormoz” soʻzi ham qurilmani (sabab), ham toʻxtash harakatining oʻzini (natija) anglatishi mumkin (“tormoz berdi” — toʻxtadi); ingliz tilida “brake” soʻzi ham xuddi shunday ikki xil qoʻllanishga ega (to brake — tormozlamoq).

1-jadval. Oʻzbek va ingliz transport terminlaridagi metaforik/metonimik modellar qiyosi

Termin (oʻzbek/ingliz)	Koʻchish turi	Manba tushuncha	Semantik natija
burun / nose	metafora	inson tanasi aʼzosi	avtomobilning old qismi
rul (boshqaruv) / to steer	metafora	boshqaruv predmeti	rahbarlik, yoʻnaltirish
tirbandlik / traffic jam	metafora	suyuqlik siqilishi	harakat qiyinlashuvi
gʻildiraklar / wheels	metonimiya	transport qismi	butun transport vositasi
aeroport / the airport	metonimiya	joy-inshoot	muassasa, xizmat
Kamaz / Jeep	metonimiya (deonimizatsiya)	brend nomi	umumiy tur nomi

Oʻtkazilgan tahlil shuni koʻrsatadiki, oʻzbek va ingliz tillarida transport terminlarining metaforik va metonimik shakllanishida universal kognitiv modellar ustunlik qiladi: ikkala tilda ham antropomorfik metafora (inson tanasi aʼzolari asosida nomlash), harakat-suyuqlik metaforasi hamda qism-butun metonimiyasi faol qoʻllaniladi. Bu holat inson tafakkurining transport vositalarini “jonli mavjudot” sifatida kontseptuallashtirish tendensiyasi bilan izohlanadi — bu esa kognitiv tilshunoslikda antropotsentrik metafora deb ataladi.

Shu bilan birga, milliy-madaniy farqlar ham yaqqol namoyon boʻladi. Ingliz tilida zoomorfik metafora (mashina markalarini hayvon nomlari bilan atash — Jaguar, Mustang, Ram) alohida mahsulдор model sifatida rivojlangan boʻlib, bu Gʻarb avtomobilsozlik madaniyatidagi tezlik va kuch kulti bilan bogʻliq. Oʻzbek tilida esa bunday zoomorfik model kam uchraydi, aksincha, oʻzbek transport leksikasida koʻproq maishiy-kundalik

Date: 7th October-2026

predmetlarga asoslangan metaforalar (masalan, “aravacha” so‘zining kengaytirilgan qo‘llanishlari) kuzatiladi.

Yana bir farq — deonimizatsiya jarayonining intensivligida namoyon bo‘ladi. Ingliz tilida brend nomlarining umumiy so‘zga aylanishi (jeep, taxi — dastlab “Taximeter Cab” kompaniyasi nomidan) tarixiy jihatdan uzoq davom etgan jarayon bo‘lsa, o‘zbek tilida bu hodisa asosan o‘zlashma sifatida, tayyor holda kirib kelgan (Kamaz, Moskvich kabi sovet davri brendlari orqali).

Metonimik model bo‘yicha ikki til deyarli bir xil universal mantiqqa amal qiladi: qism orqali butunni, joy orqali muassasani, vosita orqali jarayonni ifodalash barcha tillarga xos umuminsoniy kognitiv operatsiyalardir. Biroq muayyan metonimik ifodalarning leksikalashuv darajasi (ya’ni, ular alohida lug‘aviy ma’no sifatida mustahkamlanish darajasi) tillarda farq qiladi: masalan, ingliz tilida “wheels” so‘zining “mashina” ma’nosi so‘zlashuv me’yoriga aylangan bo‘lsa, o‘zbekchada “g‘ildiraklar” so‘zining bunday ma’nosi kontekstga bog‘liq, hali to‘liq leksikalashmagan holat sifatida baholanadi.

O‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, transport terminologiyasi faqat texnik-atamashunoslik mahsuli bo‘lib qolmay, balki chuqur kognitiv-semantik jarayonlar — metafora va metonimiya asosida shakllanadigan tizimdir. O‘zbek va ingliz tillarida bu jarayonlarning umumiy universal negizi mavjud bo‘lsa-da, har bir til o‘zining madaniy-tarixiy tajribasi asosida o‘ziga xos metaforik va metonimik modellarni rivojlantirgan. Kelgusi tadqiqotlarda transport terminlarining kognitiv-semantik tahlilini kengroq korpus materiali asosida, shuningdek boshqa tillar bilan qiyosiy tarzda davom ettirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. — Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Lakoff G. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. — Chicago: University of Chicago Press, 1987.
3. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. — Toshkent: Universitet, 2000.
4. Mahmudov N. *Til va tafakkur estetikasi*. — Toshkent: Ma’naviyat, 2015.
5. Арутюнова Н.Д. *Метафора и дискурс // Теория метафоры*. — Москва: Прогресс, 1990.
6. Telia V.N. *Metaphorization and its role in creating a linguistic picture of the world // Metaphor in Language and Text*. — Moscow: Nauka, 1988.
7. Cabré M.T. *Terminology: Theory, Methods and Applications*. — Amsterdam: John Benjamins, 1999.

